

MÄLESTUSED

Meenutades Tullio Ilometsa

LEILI KRIIS

Tullio Ilometsale (13.07.1921–22.08.2018) mõeldes tuleb tõdeda, et kuigi ta elas ja tegutses keerulisel ajal, saatus pigem soosis teda. Tal õnnestus üles kasvada ja keskharidus omandada Eesti Vabariigi ajal (lõpetas Paide Keskkooli 1941), läbida raske sõjaaeg Eesti laskurkorpuse ridades sealse tagavarapolgu orkestri pillimehena (nagu Raimond Valgregi), asuda õppima Tartu ülikooli (1948) ja saada hiljem tööle orgaanilise keemia kateedri õppejõuna (alates 1952). Jakobi 2, vana keemiahoone laborites ja auditooriumides veetis ta suure osa oma elust kuni lahkumiseni kõrges vanuses, olles küll viimastel aastatel ametlikult tööl juba Toomel ülikooli muuseumis. Avalikkusele saigi ta tuntuks eelkõige Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi (ülikooli muuseumi) tegevusega, kuna oli üks selle asutamise idee algatajaid ja eluaegne aktiivne toetaja.

Tutvusin Ilometsaga 1979. aasta augustis, mil asusin tööle värskest ametlikult ellu kutsutud muuseumis, mille esialgne asukoht oli peahoone keldris. Meid tutvustas Ela-Heigi Martis (1939–2015), muuseumi direktor aastail 1979–2005, tundes huvi, kas olen Tullioga

juba tuttav või tean teda. Kuigi olin ülikoolis olnud juba mõnda aega, ei teadnud ma siis veel Ilometsa ega olnud temaga ka kohtunud.

Tullio Ilometsa ajaloohuvi oli selleks ajaks juba leidnud väljundi keiserliku Tartu ülikooli 175. aastapäeva tähistamisega ja selleks puhuks näituse koostamisega 1977. aastal. Karl Ernst von Baeri uurijana oli ta üks Baeri muuseumi ning sellega seotud väljaannete¹ korraldajatest.

Tullio Ilomets sündis Paides ning kasvas üles Järvamaal Koerus Karl Ernst von Baerile kuulunud Piibe mõisa² naabruses. Ta on meenutanud, kuidas lastena kutsus neid külla mõisa valitsejamajas elav vanadaam (Baeri perekonna esindaja?) ning nad said majas näha huvitavaid vanu esemeid ja raamatuid. See külaskäik oli talle muljet avaldanud ning võis hiljem mõjutada Tullio Ilometsa tähelepanu vanade asjade vastu ning mõista nende väärtustamise vajadust.

Kuna minu esmaseks tööülesandeks muuseumi peavarahoidjana oli Tullio Ilometsa poolt selleks ajaks muuseumi jaoks kõrvale pandud teadusriistade ja kollektsioonide vastuvõtmine muuseumikogusse, sõltusin väga tema teadmistest. Kõiki neid füüsika- ja keemiainstituutide ajaloolisi teadusriistu ja laboriseadmeid (areomeetreid, stalagmomeetreid, termomeetreid, põleteid ja palju muud) tuli õigesti nimetada, kirjeldada ning info vastuvõtuaktideks vormistada. Lihtsamaks läks asi siis, kui selgus, et kateedrites (instituutides) on säilinud ka vanu saksaakeelseid tootekatalooge, mille alusel oli kunagi aparatuuri tellitud. Neist said olulised abimaterjalid kirjeldamis- ja määramistööks.

Ülikool oli 19. sajandi lõpuks omandanud soliidse koguse tasemel teadusriistu, kollektsioone ja õppevahendeid. Näiteks füüsika eksperimentaalriistade kogu, millele pani aluse füüsikaproffessor Georg Friedrich Parrot (1767–1852), sisaldas hulga oma aja uudseid teadussaavutusi tutvustavaid instrumente.³ Suur osa sellest varast oli vahepealsete sõdade ja Eesti Vabariigi lühikese iseseisvuse ajal jäänud peaaegu puutumatuna instituutidesse ja kateedritesse tallele.

¹ Tullio Ilomets, toim. *Folia Baeriana*, I, II (1975, 1976). Kokku ilmus TÜ zooloogia ja botaanika instituudi, Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Looduseuurijate Seltsi toel kuni aastani 1999 seitse osa.

² Piibe mõis on küll hävinud, kuid säilinud on valitsejamaja.

³ Vt Erna Kõiv, „G. F. Parrot's Cabinet of Physics“, *Annual 1997* (Tartu University Press, 1998), 47–54. Temalt ka kataloog: Erna Kõiv, koost, *XIX sajandi alguse füüsikariistu Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis / Physics Instruments from the Beginning of the 19th Century in Museum of History of Tartu State University* (Tartu, 1989).

Kuid pärast sõda tulid uued ülesanded, uued teadusriistad vajasisid ruumi ning vanu hakati tahes-tahtmata kõrvale tõrjuma. Ülikooli ajaloo muuseumi loomisega püüti seda probleemi lahendada ning ülikooli ajaloolist vanavara päästa ja säilitada.⁴

Ajakirjanik Ene Puusemp kirjutas muuseumi esimese ekspositsiooni avamise puhul: „Julgeid unistusi on tüdimatult unistanud, nende nimel entusiastlikult tegutsenud dotsent Tullio Ilomets. Väga paljud eksponaadid, mis praegu väärikalt ülikooli ajaloo muuseumi vitriinis seisavad, on oma esinduselu võlgu temale. „Selle leidsin vana anatoomikumi juurest ühe kuuri pööningult.“ Osutatud on professor Erdmanni farmakoloogiline kollektsoon (1836). „Keldris prahihunnikus helkis ja kiiskas midagi.“ Nüüd räägib see leid läinud sajandi peegelteleskoobist.“⁵

Esimese ekspositsiooni ettevalmistamine algas kohe muuseumi tegevuse algusest (1976). Kogude mitmekesistamiseks tuli muuseumil aktiivselt kogumistööd teha, mis sai võimalikuks, kui aja jooksul lisandus ka isikkoosseisu. Aktiivsemalt hakkasid ülikooli inimesed keldrimuuseumis käima siis, kui muuseum hakkas koordineerima ülikooli ajaloo küsimuste koostamist ja väljaandmist (alates 11. numbrist, mis ilmus 1981, hakkas toimetajatööd tegema muuseumi töötaja Mare Viiralt). Ka Ilomets oli sellel ajal meie igapäevane külastaja oma õppejõukohustuste, loengute ja praktikumide vaheajal. Ekspositsiooni koostamine oli mõistagi muuseumitöötajate ülesanne, Ilomets osales selles peamiselt oodatud kriitikuna, kelle arvamusega me väga arvestasime.

Tartu Ülikooli muuseumi esimene ekspositsioon avati peahoone keldriruumides 1. aprillil 1981. Selle ettevalmistamine oli paras pähekel. Palju energiat kulus ruumide remondile, sobiva ekspositsioonimööbli tellimisele jms. Vastutus oli väga suur – kuidas ülikooli juhtkond ja ülikoolipere muuseumi ekspositsiooni vastu võtab, kuidas muuseum talle pandud lootusi õigustab. Suhtumine ei olnud mitte alati üheselt positiivne.

Kuna ülikool valmistus tähistama oma 350. aastapäeva ning valmimas oli suurobjekt, ülikooli raamatukogu uus hoone direktor Laine Peebu (1932–2001) aktiivsel eestvedamisel, leiti, et tühjaks

⁴ Vt Leili Kriis, „TÜ ajaloo muuseumi kogude kujunemine 1979–2000“, *Tartu Ülikooli ajaloo muuseum* 25. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, XXXII (Tartu: Tartu Ülikool, 2001), 27–54.

⁵ „Uus muuseum“, *Edasi*, nr 80, 7.04.1981.

jäävasse toomkirikusse võiks paigutada muuseumi ja veel mõned ülikooli asutused (ajalookateedrid, raamatupidamine jm). Nii kolis muuseum juba 1981. aasta lõpul Toomele ning algas juubeliekspositsiooni ettevalmistamine, nüüd juba eelmisega võrreldes palju suursugusemana. Sel ajal kohtusime Tullioga harvem, kuigi loomulikult oli ta muuseumi nõukogu liikmena kogu muuseumi tegevusega seotud. Muuseumi nõuandjate ring laienes, hõlmates ajalohuvilisi kõigist teaduskondadest, kellega koostöös ettevalmistatav ekspositsioon (ja ka tulevased ekspositsioonid) teoks sai.

Eesti taasiseseisvumisel sai uue hoo sisse ka muinsuskaitsetegevus. Ülikoolis kutsuti Tullio Ilometsa initsiatiivil ellu Akadeemiline Muinsuskaitse Selts (tegelemaks Tartu kalmistutele maetud ülikooli nimekate õppejõudude haudade küsimustega, kuid peagi ka palju muuga⁶). Tullio Ilometsa ettepanekul moodustati ülikooli muuseumide (ajaloomuuseum ja kunstimuuseum) osavõtul ülikooli muinsuskaitse komisjon eesmärgiga saada ülevaade ülikooli hoonetes veel olemasolevast instrumentaariumist, ajaloolisest mööblist ning muust kultuurivarast. Komisjoni kuulusid Anu Laansalu ja Anne Arus ülikooli kunstimuuseumist, siinkirjutaja ülikooli ajaloo muuseumist, Ülle Jukk Tartu linna muinsuskaitse inspektorina ning komisjoni esimehena Tullio Ilomets. Komisjon tegutses aastail 1995–97, sellele järgnesid uued komisjonid TÜ arstiteaduskonna instituutide ajaloolise vara küsimuste lahendamiseks seoses Biomedikumi kolimisega ning ülikooli ajaloolise mööbli probleemide lahendamiseks (nn ülikooli kultuurivara dokumenteerimine). Ilomets oli aktiivne ka Gustav II Adolfi mälestussamba taastamisel peahoone kõrval Kuningaplatsil (1992) ning 19. sajandi keemia- ja füüsikaauditooriumide säilitamisel ja renoveerimisel peahoones (2004).

Olime Tullio Ilometsaga tutvumise algusest „teie“ peal ja me ei muutnud seda tava kunagi. Sageli kutsus ta mind keemiahoonesse, et mõnd eset muuseumikogu tarvis üle anda. Tavapärane küsimus oli: „No kuidas teil siis on ka seal?“ Hoolimata sellest, kuidas ka ei olnud, saime alati palju naerda igapäevaste asjade ja olukordade üle. Need olid kerged jutud ja naerud ning ei puudutanud kunagi isiklikke ega tõsisemaid teemasid. Tullio Ilometsa tegevus oli laiahaardeline ning tal oli suur tutvusringkond. Ta oli ülikooli raamatukogu nõukogu lii-

⁶ Vt Matti Laane artikkel samas numbris.

ge, Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi esimees, restauraatorite koolitaja, ülikooli juubelitrukiste üks koostajaid. Meie ühine huvi oli ülikooli muuseum ning ülikooli kultuuripärandi kogumine-säilitamine.

Aastal 2009 valmis uus keemiahoone Chemicum Ravila tn 14a ning Ilometsal seisis ees lahkumine oma vanast ja hästi sisseseadud asukohast Jakobi 2. Sellest väljakolimine oli raske ja valulik toiming, sest „varandust“ oli kogunenud nii auditooriumidesse, nn kolikambritesse kui ka keldriruumidesse. Kõige enam sai sellest varast täiendust muuseumi laboratoorse klaasi kogu, aga ka ülikooli raamatukogu (arhiiv ja trükised) ning Järvakandi klaasimuuseum.

Kuna Ilometsal oli sel ajal juba oma pisut piiratud liikumisvõime tõttu raske kesklinnast kaugemale kolida, sai tema uueks asukohaks ülikooli muuseum, meie tööruumis minu kõrval ja isegi minu kirjutuslaua taga, mida olin kasutanud alates Toomele kolimisest.

Nüüd olid meie jututeemad maisemad, hõlmates igapäevaelus üles kerkinud kuumi teemasid (tselluloositehase probleem jm). Kuid esmasteks huviobjektideks jäid ikka ja alati muinsusväärtusega vana vara küsimused. Kui asjade liikumise kohta käivas teabes olid tekkinud lüngad (nt kunstikabineti kogu lugu), õnnestus Tulliol puuduolev informatsioon välja selgitada ja klaariks teha. Muuseumis töötades kirjutas ta oma kaalukamad teadusloolised ülevaated muuseumikogu kohta, igal aastal uuel teemal: laboratoorne klaas, ajaloolised kaalud, fotod jm.⁷ Perekonna toetusel avaldas ta 95-aastaselt eraldi raamatuna täiendatud versiooni kunagisest artiklist ülikooli raamatukogule annetatud varase fotograafia kogu teemal.⁸

Ilometsa visadus oli imetlusväärne – veetnud hommiku kodus abikaasa seltsis kohvi juues ja värskeid ajalehti lugedes, jõudis ta

⁷ Tullio Ilomets, „Ajaloolisest klaasist Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXIX (Tartu, 2011), 178–203; Tullio Ilomets, „Ajalooline 1560. aastast pärinev Kölni kaal Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXX (Tartu, 2012), 174–202; Tullio Ilomets, „Ajalooline proovikaal Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLI (Tartu, 2013), 231–258; Tullio Ilomets, „Pikaõlalised analüütilised kaalud Tartu Ülikooli ajaloo muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLII (Tartu, 2014), 147–174; Tullio Ilomets, Kaire-Lea Pihlap, „Tartu Ülikooli esimene koosseisuline fotograaf Elmar Kald“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLIII (Tartu, 2015), 163–182; Tullio Ilomets, „Ajaloolised fotokaamerad Tartu Ülikooli muuseumis“, *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XLIV (Tartu, 2016), 195–211.

⁸ Tullio Ilomets, *William Henry Fox Talboti fotode ja fotograaviiride kollektsioon Tartu Ülikooli Raamatukogus* (Tallinn: Aasta Raamat, 2016).

Joonis 1. Tullio Ilomets vanas keemiahoones Jakobi 2, veel viimaseid nädalaid „oma“ koridoris (Leili Kriisi foto).

enne lõunat muuseumi. Muuseumis töötas ta ilma pausita tööpäeva lõpuni. Siis tellis ta endale vastu takso (eelistatud oli sõbralik noor daam rooli taga) ja sõitis koju lõunatama. Muuseumis hakkas ta oma kogutud varandust üle vaatama ja süstematiseerima ning materjalide kuhilad laua ümber jätkasid kasvamist.

Tullio oli seltskondlik inimene ja Toomel käis tal palju külalisi, kellest said ka meie, toasolijate külalised: mõned sugulased, endised kolleegid ja õpilased. Nendega kaasnes sageli külakost: hoolega valitud viskid (mis meist jäid enamasti puutumata) ning pikad huvitavad vestlused.

Viimane kõne küsimusega „No kuidas teil siis on ka seal?“ tuli Maarjamõisa haiglast – Tullio Ilomets oli vaimus ikka veel muuseumiga.

◆ ◆ ◆

Leili Kriis, MA, oli Tartu Ülikooli (ajaloo) muuseumi peavarahoidja aastail 1979–2015.

Remembering Tullio Ilomets

Leili Kriis, Chief Curator of the University of Tartu Museum

Tullio Ilomets (13 July 1921 in Paide – 22 August 2018 in Tartu), an associate professor of organic chemistry at the University of Tartu, was one of the authors of the idea of establishing the University of Tartu Museum and its lifelong supporter. As an active member of the heritage protection movement, he frequently spoke about questions regarding the preservation of the University's cultural heritage and the protection of the old university.

The author of this article, the chief curator of the University of Tartu museum in the years 1979–2015, developed a very good collaboration with Tullio Ilomets on the collection and preservation of the heritage objects of the university over the decades.

Tullio Ilomets worked at the university for over 65 years. His final (and very fruitful) years were spent working as a consultant to the museum in its Toome Hill building. Despite his advanced age, he wrote his most interesting overviews on the history of science in these years, based on the museum's collections, on topics such as laboratory glass, historic scales, the photographic collection of the University's photographer Kald, etc.

Tullio Ilomets' extensive activities in the area of heritage protection received attention and awards: the Order of the White Star, Third Class was bestowed on him in 2001. He was an honorary citizen of Tartu and recipient of the Tartu Suurtäht decoration (2001).

The writer of this article has also attempted to reflect on Tullio Ilomets as a person, his friendly, humorous, but very purposeful and resilient personality.